

Osmanlı Arşivi'nde Tarih Öğretim İmkânları ve Yapılan Yayınların Tarih Öğretimi Bağlamında Değerlendirilmesi

Muhammet Ahmet Tokdemir*

Giriş

Tarih insanların geçmişi ve geleceği arasında sağlıklı ilişki kurabilmesi, kendisini ve toplumunu tanıyarak geleceğini daha iyi yapılandırabilmesi açısından önemli bir bilimdir. Tarih öğrenimi ile insan zaman içindeki gelişimini öğrenir ve anlamlandırır. Toplumlar ve devletler açısından kronolojik sürecin anlamlandırılması, devletlerin hafızasının incelenmesi ve irdelenmesi ile mümkün olur. Bu bağlamda uğrılacak ilk adreslerden biri arşivlerdir.

Arşivler, tarih araştırmalarına kaynaklık eden belgelerin muhafaza edildiği yerlerdir. Bu belgeler devlet ve toplumların işleyişine ve gelişimine ışık tutar. Bu bakımdan arşivler milletin hatıratı ve ülkelerin tapu senedine benzetilebilir.¹ Arşivcilerin temel görevi belgelerin muhafaza ve bakımını yapmanın yanı sıra belgeleri sınıflamak ve belirli standartlar dâhilinde araştırmacıların belgeye ulaşabilmesini sağlamaktadır. Arşivcilerin belge ile ilgili bu görevlerinin yanı sıra tarihçi ve eğitimci yönleri olduğu da 20'inci yüzyılın sonlarından itibaren literatüre girmiştir.²

Bu çalışmada Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde faaliyet gösteren Osmanlı Arşivi'nde tarih ve sosyal bilimler öğretimi bağlamında yapılan faaliyetlerden bahsedilecektir. Ardından yapılan yayınların tarih öğretiminde kullanılabilirliği ele alınacak ve buna ilişkin örneklere yer verilecektir.

Arşivin Eğitim İşlevleri

Arşivler belge muhafazasının yanı sıra bulundurdıkları belgeleri araştırmacılara hızlıca ulaştırabilmekle yükümlüdürler. Bu görevlerin yerine getirilmesi

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Rize/TÜRKİYE, ahmet.tokdemir@erdogan.edu.tr

1 İsmet Binark, "Turkish Archival Studies", *Türk Kütüphaneciliği*, 9/3, 1995, s. 258.

2 Arşivcilerin tarihçilik ve eğitimciliklerine ilişkin olarak bkz.: Thomas T. Spencer, "The Archivist as Historian: Towards a Broader Definition", *Archivaria*, No: 17, 1983, s. 296-300; Ken Osborne, "Archives in the classroom", *Archivaria*, No: 23 s. 16-40, Winter 1986-87, Canada; Sharon Anne Cook "Connecting Archives and The Classroom", *Archivaria* No: 44, s. 102-117, 1997.

teknolojinin de yardımı ile günden güne kolaylaşmakta ve hızlanmaktadır. Modern arşivciliğin en önemli özelliklerinden biri de eğitim içerikleri üretmesidir. Zira arşivler hem araştırmacı olarak tarihçiye hem de öğretimsel amaçlarla öğretmenlere ve öğrencilere materyal sağlayacak imkânlarla sahiptir.³ Arşivlerin öncelikli eğitim işlevi birincil kaynakları öğretmen ve öğrencilere sunması, bu kaynakların öğretimde nasıl kullanılabilceğine ilişkin örnekleri ortaya koymasındır. Birincil kaynakların analiz edilmesi ve yorumlanması öğrencilerin tarih bilgilerini arttırmanın yanı sıra arşivcilik becerisi başta olmak üzere çeşitli becerilerinin gelişimine de katkı sağlayacaktır.⁴ Öğrenciler, arşivde bulunan malzeme hakkındaki bilgilerini arttıracak, bu malzemenin değer ve potansiyel kullanımına ilişkin bir öngörüye sahip olacaklardır. Birincil kaynakların kullanılması bağlamında arşivler ve arşivcilerin eğitime katkılarına ilişkin çeşitli çalışmalar yapıldığı hâlde tarihçilik ya da tarih öğretimi bağlamında arşivcilik becerilerine dair standartlar henüz çıkarılmamıştır.⁵ Bu da tarihçilerin ya da tarih öğretmenlerinin öğrencileri ile birincil kaynaklara ilişkin yaptıkları çalışmalarda yeterli derecede rehberlik yapmalarını engellemektedir. Arşiv uzmanlarının bu standartları oluşturulmasında aktif rol oynamaları bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Arşivler, belgelere nasıl ulaşılacağı ve belgelerin nasıl incelenebileceğine ilişkin tarih araştırma yöntemlerinin öğretilabileceği ortamlar olmanın yanı sıra ortaöğretim ve ilköğretim öğrencilerinin de çeşitli konularda atölye çalışması yapabileceği bir ortam sağlamaktadır.⁶ Arşiv bünyesinde yürütülen çeşitli faaliyetlerle çeşitli öğretim materyalleri hazırlanabilmekte ve bu materyaller öğretmen ve öğrenciler tarafından tarih öğreniminde kullanılabilir. Hazırlanan materyaller arşiv ziyaretleri ile erişilebilir olmanın yanında web sayfalarında yayımlanmak suretiyle de öğretim ortamlarına ulaştırılmaktadır.

Günümüzde birçok arşivin bünyesinde eğitim uzmanlarına yer verdiğini, sergi alanları ve atölye çalışmaları bağlamında öğrencilere kapılarını açabildiğini,

3 Burçak Şentürk, "The use of archives in education: examples from abroad", *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, C IV/ S. 1, s. 108, 2013.

4 Yasin Doğan, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihsel Yazılı Kanıtların Kullanımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007, s. 42-58

5 Sammy Morris, Lawrence J. Myktiuk ve Weiner Sharon, "Archival literacy for history students: Identifying faculty expectations of archival research skills", *The American Archivist*, C LXXVII, No. 2, 2014, s. 396.

6 Julia Hendry, "Primary sources in K-12 education: Opportunities for archives", *The American Archivist*, C LXX, 2007 sayfa 115-118; Peter Carini, "Archivists as Educators: Integrating Primary Sources into the Curriculum", *Journal of Archival Organization*, C VII/S. 1, 2009, s. 41- 50.

web sayfalarında çeşitli yaş grupları seviyelerinde etkinliklerle tarih öğretimine katkıda bulduklarını görmek mümkündür.⁷ Bu çalışmalar, arşivlerle okullar arasındaki etkileşimi artırmakta ve arşivcilerle eğitimciler arasında köprü olmaktadır. Osborne arşivciler ve eğitimciler arasındaki iletişimin artması ve arşiv malzemesinin eğitimde kullanılmasının geliştirilmesi için okul temelli arşivcilik kavramından bahsetmektedir.⁸

Eğitime dair literatüre bakıldığında arşivlerde bulunan birincil kaynakların eğitimde kullanılmasının gerekliliğinin sıklıkla dile getirildiği görülmektedir.⁹ Bunun sağlanması için arşiv malzemesinin (dijital kopyası) sınıfa getirilmesi ya da öğrencilerin arşive gelmesi ve birincil kaynak durumunda olan arşiv malzemesi üzerinden etkinliklerin yapılması gerekmektedir. Osmanlı Arşivi bünyesinde bulunan Hazine-i Evrak Daimî Sergi alanında sergilenen materyaller, okullara gönderilen tarih köşesi materyalleri, hazırlanan sergiler ve yapılan yayınlar tarih öğretiminde arşiv belgelerinin kullanımını kolaylaştırmakta ve öğretime katkı sağlamaktadır.

Osmanlı Arşivi'nin eğitim işlevleri ile ilgili olarak belirtilen bu faaliyetlerin yanı sıra bahsedilmesi gereken bir diğer husus ise lisans ve lisansüstü düzeyde araştırma salonunda hizmet alan öğrencilere araştırma usul ve esasları ile belgelerin yapısına ilişkin bilgi verilmesidir. Araştırma salonunda görev yapan arşiv personeli tarafından verilen bu hizmet uygulama esaslı anlamlı bir eğitim işlevi durumundadır. Ancak bu çalışmada daha çok ortaöğretim bağlamında arşivin eğitim işlevlerine değinileceğinden bu konuya girilmeyecektir.

Hazine-i Evrak Daimî Sergi Alanı

Arşivlerin temel görevi, belgelerin tasnifini yapmak, indeks ve özet bilgilerini oluşturarak bunları araştırmacının hizmetine sunmak olsa da, eğitim ve öğretime

7 Web ortamında eğitim içeriği sunan arşivlerden bazıları şunlardır: Amerikan Ulusal Arşivi (<http://www.archives.gov>). İngiliz Milli Arşivi (<http://www.nationalarchives.gov.uk>). Avustralya Ulusal Arşivi (<http://www.naa.gov.au/visit-us/education/resources/index.aspx>). Kanada Ulusal Arşivi (<http://www.collections.canada.gc.ca/education/index-e.html>). Günümüzde uluslararası düzeyde hizmet veren ve eğitim içeriği ile arşiv hizmetlerini birleştiren birçok önemli proje sürdürülmektedir. Europeana (www.europeana.eu) ve Historiana (<https://www.beta.historiana.eu/#/>) bu projelere örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca birçok kütüphane ve üniversitenin de bu kapsamda değerlendirilebilecek çalışması bulunmaktadır.

8 Osborne, agm., s. 23.

9 Konu ile ilgili olarak bkz: Osborne, agm., s. 18-22; Keith C. Barton, "Primary sources in history: Breaking through the myths", *Phi Delta Kappan* C VIII/S. 10, s. 745-753; Hasan Işık, "Tarih öğretiminde doküman kullanımının öğrencilerin başarılarına etkisi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C XVI, No 2; Doğan, age., s. 42-48.

katkı sağlamak da temel görevleri arasındadır.¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin günümüzde örgün eğitime katkı anlamındaki en önemli faaliyetlerinden biri bünyesindeki Hazine-i Evrak Daimî Sergi Alanı'na yapılan öğrenci gezilerinde öğrencilere rehberlik yapmak ve öğrencilerin tarihe karşı ilgi ve sevgisini arttırarak arşiv ve Osmanlı Devleti hakkında öğrencileri bilgilendirmektir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Osmanlı Devletinden günümüze gelen arşiv malzemelerinin bulunduğu kurum olup 2013 yılında Kağıthane ilçesindeki yeni kompleksine kavuşmuştur. Dünyanın en büyük tarihi arşiv komplekslerinden biri olarak inşa edilen bu sitede Hazine-i Evrak adında bir Daimî Sergi Alanına oluşturulmuştur. Burada, başta belgeler olmak üzere arşiv tarihi ve Osmanlı dönemine ilişkin çeşitli materyaller sergilenmektedir. Sergilenen belge ve materyallere ilişkin katalog Türkçe, İngilizce ve Arapça olmak üzere basılmıştır.¹¹ Sergilenen malzemelere ilişkin görselleri DAGM'nin web sayfasında da görmek mümkündür.¹² Hazine-i Evrak Daimî Sergisi hazırlanan içerik ve oluşturulan ortam bakımından ziyarete gelen öğrencilere tarih öğretimi bağlamında katkı sağlayacak imkanlar sunmaktadır.

Açıldığından beri 20 binin üzerinde öğrencinin sergi alanını ziyaret ettiği tespit edilmiştir.¹³ Düzenlenen bu ziyaretlerle öğrenciler, arşiv tarihi ve Osmanlı Devleti tarihine ilişkin belge ve objeleri görme imkânı bulmaktadırlar. Arşiv ve Osmanlı tarihine ilişkin belge ve objelerden oluşturulan sergi alanında bir derslik alanı ve dokuz bölüm bulunmaktadır. Sergi alanının girişinde seminer salonu şeklinde düzenlenmiş 40 kişilik bir alan mevcut olup gelen gruplara burada sergi alanı ile ilgili ön bilgi verilmektedir. Bu alan etkileşimli ders işleme ve yapılan ziyaretleri değerlendirme bağlamında da kullanılabilir bir yapıya sahiptir. Derslik alanı dışında sergi alanında bulunan bölümler şunlardır:

- 10 Mesut Güvenbaş, *Tarih öğretiminde arşiv belgeleriyle hazırlanan internet destekli öğretim materyaline ilişkin öğretmen görüşleri*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2013, s. 1-11.
- 11 DAGM, *Ottoman Archive Gallery*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay. İstanbul 2013.
- 12 Bkz: <https://www.devletarsivleri.gov.tr/foto-galeri/16/hazine-i-evrak-daim-sergisi/>
- 13 Bu öğrencilerin çoğunluğu ortaöğretim düzeyinde olup Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün ortak çalışması ile "Lise Öğrencilerine İstanbul Gezileri" projesi kapsamında Daimî Sergi alanını ziyaret etmiştir. Projeye ilişkin haberler için bkz: <https://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3074/ortaogretim-ogrencilerine-istanbul-osmanli-arsivi-galerisi-gezileri/>; <http://www.ibbgenclikmeclisi.com/Kurumsal/Makaleler/Ayrinti/606-Istanbul-Tanitim-Gezileri>

- Arşiv tarihi
- Fermanlar, beratlar
- Padişahlar ve kızlarına ait el yazıları
- Osmanlı yönetim anlayışı
- Osmanlı modernleşmesi
- Vakfiyeler
- Madalyalar ve paralar
- Muahedeler ve mektuplar
- Osmanlı hariciye nezreti

Her bir bölümde farklı sayılarda obje ve belge (imitasyon) sergilenmektedir. Oluşturulan sergi alanında Osmanlı Tarihi'ne ilişkin belge imitasyonlarının yanı sıra çeşitli paralar ve arşiv tarihi ile ilgili malzemeler bulunmaktadır. Ayrıca sergi alanında beş multimedya uygulaması ile ziyaretçilere bilgilendirme yapılmaktadır. Çeşitli boyutlardaki sekiz ekranda gösterilen multimedya uygulamaları ile Osmanlı Devleti döneminde '*kâğıt*', '*kalem ve mürekkep*', '*toplumsal yaşam*', '*Osmanlı milletleri*' ve '*diplomatika*' konuları ziyaretçilere gösterilmektedir.

Tarih Köşesi Olarak Okullara Gönderilen Materyaller

Osmanlı Arşivi'nde tarih öğretimine katkı anlamında değerlendirilmesi gereken diğer bir çalışma okullara gönderilen tarih köşesi materyallerine ilişkindir. Okulların yazılı taleplerine binaen Osmanlı Arşivi kataloglarında yer alan çeşitli belge ve görsellerin yüksek çözünürlüklü poster baskıları tarih köşelerinde kullanılmak üzere okullara gönderilmektedir. BOA tanıtım birimi tarih öğretim programında yer alan konuları da dikkate alarak standart bir içerik listesi oluşturmuştur. Talepler doğrultusunda bu belgelerin baskıları yapılarak okullara gönderilmektedir. Daha çok 50x70 ölçülerinde basılan malzeme isteğe göre farklı ebatlarda da basılabilmektedir.

Tarih köşesi kapsamında okullara gönderilmek üzere hazırlanan içerikte yer alan unsurlardan bazıları şunlardır:

- Fatih Sultan Mehmed Han'ın Bosna ruhbanlarının dinî hayatlarını serbestçe sürdürebilmeleri hakkındaki fermanı (BOA, A.DVN.DVE.d, 14/2_1).

- İspanya ve Portekiz'den kovularak Osmanlı Devleti'ne sığınan ve Edirne'ye yerleştirilen Musevilerin tahrir defterindeki kayıtları (BOA, TT.d, 77/39-42).
- Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa tarafından hazırlanıp II. Mahmud'a onaylatılan Sened-i İttifak (BOA, HAT, 746/35242).
- Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nun kurulduğuna dair emir (BOA, HAT, 318/51356-C).
- Tanzimat Fermanı (BOA, MFB, 48).
- Islahat Fermanı (BOA, MFB, 663).
- Akdeniz'den Kızıldeniz'e Süveyş bölgesinden bir kanal açılması için keşif yaptırılması hakkında hüküm (BOA, A.DVNS.MHM.d, 7/721).
- I. Dünya Savaşı'na katılımı sağlamak için yayınlanan cihat fetvası (BOA, DH.SYS, 123-12/35).
- Mondros Ateşkes Antlaşması (BOA, MHD, 460).
- Prut Antlaşması (BOA, Name-i Hümayun Defteri 6/217 hüküm 133).
- Fossati albümü (BOA, Kütüphane, 6980).
- Osmanlı Genel Haritası

Hazırlanan Sergiler

Tarih öğretimine katkı bağlamında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan faaliyetlerden bir diğeri ulusal ve uluslararası düzeyde hazırlanan sergilere ilişkindir. Anlamlı günler, kurum ya da devletlerarası ilişkilerde belirli konu başlıkları ile dâhilinde belge görüntülerinden oluşan sergiler hazırlanmaktadır. Ortalama 20-25 belge görüntüsü ile hazırlanan sergiler Osmanlı Arşivi kataloglarında yapılan tarama sonucunda oluşturulmaktadır. Fotobloklar üzerine basılan görüntüler sergilenecekleri salonlarda ziyaretçilerin dikkat ve beğenisine sunulmaktadır.

Hazırlanan belge görüntüleri kısa özetleri ile birlikte estetik anlayışa dikkat edilerek hazırlanmaktadır. Belirlenen konu ile alakalı olarak seçilen belge görüntüleri cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ya da bakanlıklar düzeyinde uluslararası ilişkiler bağlamında yapılan ziyaretlerde kullanılacaksa belge başlıkları ve kısa özetleri İngilizce ya da ilgili dile çevrilmektedir. Hazırlanan sergilerde kullanılan belge görüntülerinin bir kısmı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne ait web sayfasında yayınlanmaktadır. 1992 yılından günümüze 293'ü yurt içi ve 79'u yurt dışı olmak üzere toplam 372 sergi hazırlanmış ve açılışlar, sempozyumlar, kongreler, çeşitli

kültürel faaliyetler ve uluslararası ziyaretler sırasında sergilenmiştir.

İçeriklerine bakıldığında ulusal sergilerin önemli kısmının yerel tarih ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra önemli tarihi olaylara ilişkin sergiler de hazırlanabilmektedir. Uluslararası sergiler ise büyük oranda ziyaret edilen yahut ziyaretçilerin geldiği devlete ilişkindir. Sergi malzemesi direkt olarak ilgili devletin Osmanlı Devleti'ndeki durumu ile ilgili olabileceği gibi Osmanlı egemenliğine girmemiş bir ülke ise Osmanlı ile ilişkileri bağlamında oluşturulmaktadır. Her sergi konu ile ilgili Osmanlı dönemine ilişkin farklı zamanlardan belge örneklerinin yanı sıra haritalar, fotoğraflar vb. görsel materyalleri de içermektedir. Bu bakımdan hazırlanan sergiler, başta yerel tarih olmak üzere tarih öğretiminde katkı sağlayabilecek içeriğe sahiptir.

Aşağıda 2018 yılında hazırlanan sergilerden bazıları örnek olarak verilmiştir.

- Belgelerle Osmanlı Döneminde Erzurum,
- Osmanlı Döneminde Kudüs,
- Belgelerle Osmanlı'da Kadın,
- Gelibolu 1915,
- Belgelerle Yargıtay,
- Dünya Savaşında Filistin Cephesi,
- Nevruz,
- Gelibolu 1915 Türk ve Dünya Tarihinde Çanakkale,
- Belgelerle Jandarma,
- Türk-Rus İlişkileri,
- Belgelerle Osmanlı-Müslüman Azınlık İlişkileri,
- Osmanlı Belgelerinde Bor,
- Belgelerle Osmanlı Devleti-Türkistan Hanları Münasebetleri,
- Belgelerle Ankara'nın Gönül Sultanları.¹⁴

Osmanlı Arşivi Yayınları

Geçmişin anlaşılabilmesi için edebiyattan sanata, politikadan ekonomiye, dilden düşünceye, teknolojiyen sağlığa insana dair her şeyin geçmişle ele alınıp

14 Hazırlanan sergilerin bir kısmı için bkz: <https://www.devletarsivleri.gov.tr/online-sergi/>

yorumlanması gerekir.¹⁵ Geçmişî doğru yorumlayabilmek için tarihin geçmişten gelen kanıtlarla inşa edilmesi gerekmektedir. Bu inşa sürecinde tarihçilerin en çok kullandığı kanıtları yazılı belgeler oluşturmaktadır. Bu belgeler, tarihçilerin malzemesi olmanın yanı sıra tarih öğretiminde de kanıt temelli öğretim bağlamında kullanılması gereken unsurlardır. Zira tarih öğretiminde kanıt kullanılması öğrencilerin tarihsel düşünme becerilerinin geliştirilmesine direkt katkı yapar. Kanıt kullanımı ile öğrenciler, kanıtlara dayalı olarak akıl yürütebilir, sebep sonuç ilişkisi gözetebilir ve daha gerçekçi değerlendirmeler yapabilirler.¹⁶

Tarihsel yazılı kanıtlara ulaşmak günümüzde eskisine nazaran oldukça kolaydır. Birçok kuruluş yayımlar ve online hizmetler vasıtası ile geçmişe ilişkin belgeleri araştırmacılara ve öğrencilere sunmaktadır.¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi 1982 yılından günümüze araştırmacılar ve tarihle ilgilenenler için çoğunluğu belge yayını olmak üzere 148 adet kitabı yayınlamıştır. Bu yayınları içerikleri doğrultusunda;

- Osmanlı Devleti teşkilat yapısı ve işleyişi ile ilgili temel belge ve defter yayınları,
- Osmanlı Coğrafyası'na dâhil olup günümüzde bağımsız olan devletler ya da bölgelerin Osmanlı belgelerindeki yansımalarını içeren yayınlar,
- Arşiv çalışmaları ve arşivciliğe ilişkin yayınlar,
- Önemli tarihî konuları ele alan tematik yayınlar,
- Sosyal, ekonomik ve kültürel içeriğe sahip popüler konulara ilişkin yayınlar gibi alt başlıklar hâlinde sınıflamak mümkündür.¹⁸

Arşivcilik standartları ve arşiv işleyişi haricinde olan yayınların çoğunluğu belge yayınıdır. Yayınlarda belge görüntüleri ve çeviri yazıları (transkripsiyon) birlikte verilmiştir. Bazı yayınlarda ise çeviri yazının yanı sıra belge günümüz Türkçesi ile özetlenerek verilmiştir. Son yıllarda yapılan yayınlarda transkripsiyon ve özetlerin birlikte kullanımının arttığı görülmektedir. Belge görüntüsünün yanı sıra Osmanlı döneminden kalma çeşitli görsellerin de yayınların içine serpiştirildiği görülmektedir. Örneğin Osmanlı Eğitiminde Modernleşme isimli yayında

15 Erdal Aslan, "Neden Tarih Öğretiyoruz?", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 20, İzmir 2006, s. 163-164.

16 Doğan, Age., s. 74-81

17 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu ve İBB Atatürk Kitaplığı bu tür hizmet veren kurumlara örnek olarak gösterilebilir.

18 Yayınların PDF formatında görülebileceği ve indirilebileceği sayfa için bkz: <https://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3071/osmanli-arsivi-daire-baskanligi-yayinlari/>

Osmanlı dönemi eğitime ilişkin çeşitli görsellere yer verilmiştir.¹⁹ Son yıllarda yapılan yayınlar görseller açısından tarih öğretiminde kullanılacak zengin bir içeriğe sahiptir.²⁰

Tarih öğretimi açısından değerlendirildiğinde yayınların birincil kaynakları öğretmen ve öğrencilere ulaştırmanın yanı sıra belge ve görseller üzerinden farklı etkinliklere imkân verdiği de unutulmamalıdır. Her belge, belgenin oluşturulma sürecinden geçmişte kullanılan kavram ve terimlere, diplomatik dilin kullanımından tezhip ve süslemelere kadar farklı konularda bilgi vermektedir. Örneğin belge çeviri yazısı ile özeti üzerinden diplomatik dil ve günlük dil arasındaki farklılıklara ilişkin tespitler yapılmaya çalışılabilir ya da belgenin içeriği üzerinden çıkarımlar yapılarak tarihsel anlamaya katkı sağlanabilir. Benzer şekilde kullanılan görseller üzerinden sayısız etkinlik üretilebileceği açıktır. Son yıllarda yapılan yayınların adlarına bakıldığında bu yayınların tarih derslerinde hem siyasi tarih hem de ekonomik ve sosyal tarih konularında rahatlıkla kullanılacakları anlaşılabilmektedir.

2014'ten günümüze Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından yayınlanan eserler şunlardır:

- Osmanlı'dan Günümüze İnsani Diplomasi Cihan-Penah
- Yoldaki Elçi: Osmanlı'dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme
- Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu
- I.Mahmut Nadir Şah Mektuplaşmaları
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları
- Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları
- 91 Numaralı Mühimme Defteri
- Arşiv Belgelerine Göre Tehcire Giden Yol
- Arşiv Belgelerine Göre Kutü'l Amâre
- Arşiv Belgelerine göre Osmanlı Kaleleri

19 DAGM, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, İstanbul 2014, s. 27,33.

20 Örnek için Bkz: DAGM, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları, İstanbul: 2015, s. 70,75,87, 123,135; DAGM, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın, İstanbul: 2015, s. 292, 316, 454.

- Hatt-ı Rikkat Padişah Hanımları ve Kızlarının El Yazıları
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri
- Osmanlı Yer Adları.
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat.
- I. Dünya Savaşı Belgeleri (Sergi Kataloğu).
- Birinci Dünya Savaşı (Sempozyum Bildirileri).²¹

Arşiv Yayınlarının Tarih Öğretiminde Kullanılması ve Uygulama Örnekleri

Literatürde geçmişin izini taşıyan malzemeler ana kaynak ya da birincil kaynak olarak tanımlanmakta ve tarih öğretiminde bu kaynakların kullanımına vurgu yapılmaktadır.²² Bu kaynakların ortaöğretim düzeyinde kullanımı öğrencilerin tarih okuryazarlık yeterlilikleri arasında sayılmaktadır.²³ Öğrencilerin birincil kaynaklarla çalışabilmeleri birincil kaynaklarla bir araya gelmelerini zorunlu kılar. Sınıfta ya da sınıf dışında öğrencileri birincil kaynaklarla buluşturmak için öğretmenlerin kütüphaneler, müzeler ve arşivler gibi bazı farklı kurumlarla irtibata geçmeleri ya da bu kurumların yaptıkları çalışmaları takip etmeleri gerekmektedir.

Tarih derslerinde birincil kaynakların kullanımına ilişkin ilk fikirler 20. yüzyılın başından itibaren dile getirilmiş ancak bu yüzyılın son çeyreğine kadar çok az öğretmen tarafından uygulanmıştır.²⁴ Başta kaynağı anlama ve kaynağın verdiği bilgiye odaklanma ile başlayan tarih derslerinde kaynak kullanma süreci zamanla öğrencilerin tarih yapmaları ve tarihçi gibi düşünebilmeleri bağlamında eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi, kaynaklar arasındaki çelişkilerin fark edilmesi ve yorumlanması hatta etkili vatandaşlık eğitiminin geliştirilmesine kadar ilerletilmiştir.²⁵

21 BOA yayınlarına ilişkin listenin tamamını görmek ve yayınları PDF formatında indirmek için bkz: <https://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3071/osmanli-arsivi-daire-baskanligi-yayinlari/>

22 Doğan, agm., s. 78-79; Osborne, agm., s. 18-21; John. Fines, "Evidence the basis of the disipline?", in H. Bourdillon (ed.) *Teaching History*(Ed: Hillary Bourdillon), London: Routledge. 1194, s. 122

23 Marcus, Robyns, "The archivist as educator: Integrating critical thinking skills into historical research methods instruction", *American Archivist*, no: 64, s. 367-369; Ayrıca bkz: CCSSI, "Literacy in Histroy/Social Studies", *English Language Common Core State Standart Initative*, <http://www.corestandards.org/ELA-Literacy/RH/11-12/>.

24 Tony Mc Aleavy, "The Use of sources in school history 1910-1998: A critical perspective" *Teaching History*, No: 98, Mayıs 1998, s. 11

25 Mc Aleavy, agym., s. 11;

Tarih öğretiminde birincil kaynaklarının kullanılmasının öğrencilerin bilgi ve becerilerine yaptığı katkılara literatürde sıklıkla yer verilmiştir.²⁶ Bu bağlamda bir taraftan öğretmenlerin öğrencileri birincil kaynakların bulunduğu arşiv kütüphane vb. alanlara yönlendirmesi, diğer taraftan ise bu alanlarda bulunan arşivci ve kütüphaneci gibi görevlilerin öğrencilere ilgili oldukları ders ve kazanımlar doğrultusunda birincil kaynaklarla nasıl etkileşime girebileceklerine dair rehberlik edebilmeleri gerekmektedir.²⁷ Böylece öğrenciler aktif öğrenenler olarak tarihçiler gibi kaynakları, argümanları doğrultusunda kanıt olarak kullanacak ve üst düzey düşünme becerilerini genişleteceklerdir. Aşağıda Osmanlı Arşivi yayınlarından yararlanılarak birincil kaynaklara dayalı iki örnek işleniş oluşturulmuştur.

Örnek Ders 1: Osmanlı'nın Son Döneminde Çalışma Hayatından Kadın

Türk tarihinin en önemli kısımlarından biri olan Osmanlı Devleti tarihi ortaöğretim 10 ve 11. Sınıflarda zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Bu kapsamda daha çok Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî yapısına odaklanılmıştır. 2005 yılı ve sonrasında yapılan değişikliklerle sosyal- ekonomik konuların programda yeri artırılmış olsa da Osmanlı toplumunda kadının yeri gibi bir meselenin ihmal edildiği görülmektedir. Devletin kuruluşu aşamasında Köprülü'nün kuruluş teorisi bağlamında (Bacıyân-ı Rum) önemli ve değerli olarak görülen kadınlar daha sonra saray işlerine karışan entrikacı grup üyesi olarak yansıtılmış ve Osmanlı tarihinde kadınların varlıkları bu iki temel husus dışında ihmal edilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı döneminde kadınları ele alan bir ders içeriği oluşturulabilir. Bu ders 11. Sınıf tarih öğretim programında yer alan 11.6.2. numaralı “*Modernleşmeyle birlikte sosyal, ekonomik ve politik anlayışta yaşanan değişim ve dönüşümlerin gündelik hayata etkilerini analiz eder*” şeklindeki kazanımla ilişkilendirilebilir.²⁸

Ders içeriğinde öncelikle Osmanlı Arşivi yayınlarından olan “Arşiv Belgelerine

- 26 Barton, *age.*, s. 746.; Ellen. E. Jarosz, ve Stephen Kutay, “Guided resource inquiries: integrating archives into learning and information literacy objectives”, *Communications in Information Literacy*, 2017, C XI. No 1. s. 205-206. Michael Edmonds vd., *History & Critical Thinking: A Handbook for Using Historical Documents to Improve Students' Thinking Skills in the Secondary Grades*, Wisconsin Historical Society, 2005. <http://www.wisconsinhistory.org/pdfs/lessons/EDU-History-and-Critical-Thinking-Handbook.pdf>; Ruth. W. Sandwell, “Using primary documents in social studies and history” *Issues and Strategies for Secondary Teachers (The Anthology of Social Studies Vol:2)*, eds: Roland Case ve Penny Clark, Vancouver: Pacific Educational Press. 2008, s. 296- 30302.
- 27 Barbara Rockenbach, “Archives, undergraduates, and inquiry-based learning: case studies from Yale University Library”, *The American Archivist*, C LXXIV. Bahar 2011, s. 297-305.
- 28 MEB, TTKB Tarih öğretim Programı, s. 42

Göre Osmanlı'da Kadın” adlı eserin içindekiler kısmı tahtaya yansıtılır. Burada öğrencilerin dikkatini çeken unsurların neler olduğu öğrencilere soru olarak yöneltilir ve kitapta oluşturulan başlıklar ele alınarak farklı başlıklar oluşturulmak istense neler olabileceği gibi hususlar kısaca tartışılabilir. Ardından çalışma hayatında kadın ana başlığı altındaki konular tek tek incelenir ve bu başlıklar bağlamında Osmanlı'nın son döneminde kadınların toplumdaki rolleri ele alınır. Bunun ardından “*Kadınların doktor, eczacı ve diş hekimi olmalarının önünün açılması*” başlıklı belge incelenir.²⁹ Metnin analizi ve kavramların ele alınmasının yanı sıra metin içindeki “*sair şu'bât-ı ictimâiyede olduğu gibi*” ifadesinin altı çizilerek kitapta içindekiler kısmından kadınların ne tür işlerde çalıştıkları tablo halinde çıkarılır. Olumlu ve olumsuz olarak değerlendirilen durumlar vurgulanır. Dersin sonunda modernleşmenin Osmanlı kadınına etkisi kadının çalışma hayatındaki değişim üzerinden değerlendirilir. Bu bağlamda kitapta yer alan “*Kadın dernekleri ve faaliyetleri*”, “*Kadın ve eğitim*” ile “*Edebi ve kültürel hayatta kadın*” üst başlıkları altında yer alan konu başlıklarına da bakılarak (istenildiği takdirde bunlardan örnekler incelenebilir) kadının sosyal hayattaki yeri ve modernleşmenin kadına ve kadının hayatına etkisi birincil kaynaklar üzerinden işlenmiş olur.

Bu şekilde hazırlanan bir ders içeriği ile öğrenciler Osmanlı döneminde kadın ve modernleşmenin kadının hayatına etkisi hakkında bilgi sahibi olacaktır. Ayrıca kadın hakkındaki duyarlılıkları artacak, toplumsal yaşamda kadına yönelik değişen ve değişmeyen hususlar daha iyi fark edilecektir. Bunların yanı sıra öğrenciler birincil kaynakları inceleme, sorgulama gibi becerilerini geliştirerek tarihçiliğe küçük adım atmış olacaklardır.

Örnek Ders 2: Osmanlı Kaleleri ve Şehircilik (Selanik)

Tarih öğretimimizde ihmal edilen unsurlardan bir diğeri şehir tarihidir. Öğretim programları ve ders kitaplarında Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesinde askeri başarılarla yapılan vurgu ekonomik ve sosyal politikalar konusunda ihmal edilmektedir. Bu da ortaöğretim öğrencilerinin Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar büyük bir devlet olarak varlığını sürdürebilmiş olmasını kavranmasını zorlaştırmaktadır.

Tarih Öğretim Programı'nda 10. sınıf dördüncü ünite konularının dördüncü kazanımı (10.4.4.) ile 11. sınıf altıncı ünite ikinci kazanıma (11.6.2.) ilişkin açıklamalarda şehirlerin kurulması ve yaşadıkları dönüşümlere değinilmesi

29 Bkz.: ek 1; DAGM, Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın, İstanbul 2015, s. 153.

gerekliliği belirtilmektedir.³⁰ Belirtilen kazanımlara ilişkin verilen açıklamalar şehirlerin yapısını incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Osmanlı Devleti başta Balkanlar'da yer alan şehirler olmak üzere pek çok şehrin imarına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı Arşivi yayınları arasında çıkan Osmanlı Kaleleri adlı yayının kullanılması mümkündür.³¹ Bu kitapta çeşitli şehirlerde yer alan kalelere yer verilmiştir. Ancak kaleler ele alınırken öncelikle bulunduğu şehrin kısa tarihi verilmiş, ardından kalenin Osmanlı dönemine ait planı ve var ise görseli kitaba konulmuştur. Bazı kaleler için kale görselinin yanı sıra şehrin Osmanlı dönemindeki planını da görmek mümkündür. Bu bağlamda Selanik şehrinin 19. yüzyıldaki durumu ile ilgili bir ders içeriği oluşturulmuştur.³²

Ders kapsamında öncelikle öğrencilerden 19 yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki önemli şehirlerini saymaları istenir. Sayılan şehirler harita üzerinde gösterildikten sonra bir 19. yüzyıl şehrinde neler olabileceği tahtaya liste olarak yazılır. Daha sonra Osmanlı Kaleleri adlı yayından Selanik şehri ele alınır.³³

Kitapta öncelikle Selanik şehri ile ilgili bir sayfalık kısa bilgi verilmiştir. Tüm öğrenciler bu bilgiyi okuyarak Selanik hakkında bilgi edinir. Ardından kitapta yer alan Selanik Kalesi Planı³⁴ yansıtılarak planda dikkati çeken unsurlar sorulur. Bunlar üzerinde konuşulduktan sonra Selanik şehrinin 19. yüzyıla ait planı yansıtılır ve daha önce öğrencilerin şehirde olması gerekenlere ilişkin verdikleri liste ile planda olan unsurlar karşılaştırılır. Farklı dini grupların bir arada yaşaması ve şehirdeki camilerin sayısı gibi hususlar üzerinden şehrin o dönemki yapısı üzerine konuşulur. Son olarak internet erişimi de kullanılarak Selanik şehrinin bu günkü durumu ele alınır ve şehrin kimliği üzerinde değerlendirmeler yapılır. 19. yüzyıl Selanik şehrinin Atatürk'ün yetişmesine etkisinin neler olabileceği sorusu öğrencilere yöneltilerek ders bitirilebilir.

Dersin sonunda öğrencilerin birincil kaynakları kullanarak harita okuma bilgileri pekiştirilmiş olur. Bu dersin işlenişi ile öğrencilerin mekân algılama becerilerinin

30 TTKB, Tarih öğretim programı, 2018, s. 32-42.

31 DAGM, Osmanlı Kaleleri, İstanbul 2015.

32 Tarih öğretim programında 11.6.2. numaralı kazanımla ilgili olarak verilen açıklamalarda son madde “d) *Modern şehirlerin dokusunda yaşanan değişim Avrupa'nın büyük metropollerine ile İstanbul, İzmir ve Selanik gibi Osmanlı şehirleri üzerinden ele alınır*” şeklindedir. İlgili açıklamada Selanik şehri belirtildiğinden bu ders içeriğinde Selanik şehrine odaklanılmıştır.

33 Bkz. Ek 2. DAGM, Osmanlı Kaleleri, İstanbul 2015, s. 201-204.

34 DAGM Osmanlı Kaleleri, s. 201-203.

yanı sıra analiz ve sentez gibi üst düzey düşünme becerilerini de geliştirmesi beklenir. Selanik'te farklı etnik ve dinî grupların bir arada yaşayabildikleri görüleceğinden hoşgörü ve farklılıklara saygı anlamında gizil değerlere vurgu yapılmış olur.

Bu iki örneğin yanı sıra son dönem Osmanlı Arşivi yayınlarından faydalanarak farklı ders içerikleri oluşturmak mümkündür. “*Osmanlı'dan Günümüze İnsani Diplomasi Cihan-Penah*”, “*Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*”, “*I.Mahmut Nadirşah Şah Mektuplaşmaları*”, “*I. Dünya Savaşı Belgeleri (Sergi Kataloğu)*”, “*Arşiv Belgelerine Göre Tehcire Giden Yol*”, “*Hatt-ı Rıkkat Padişah Hanımları ve Kızlarının El Yazıları*”, “*Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları*” ve “*Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*” gibi yayınlar etkileşimli ders içerikleri oluşturmak için büyük fırsatları bünyelerinde barındırmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Osmanlı Arşivi'nin tarih öğretimine katkıları ele alınmıştır. Bu bağlamda hazırlanan sergiler, okullara tarih köşesi olarak gönderilen materyaller, Hazine-i Evrak Daimî Sergi Alanına yapılan öğrenci ziyaretleri ve yayınlar vasıtası ile Osmanlı Arşivi'nin tarih öğretimine katkılarını kısaca değinilmiş ve yayınların tarih öğretiminde nasıl kullanılabileceğine ilişkin iki örneğe yer verilmiştir.

Tarih öğretiminde birincil kaynakların kullanımı öğrencilerin sorgulama, analiz etme, karşılaştırma ve değerlendirme gibi üst düzey düşünme becerilerini geliştirmenin yanında tarih bilimi ile tarihçiliği anlamalarına da katkı sağlayacaktır. Öğrenmenin en önemli kaldıraçlarından birinin uygulama olduğu gerçeği de tarih derslerinde birincil kaynakların kullanımını zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma ile Osmanlı Arşivi'nin eğitime dönük yüzünün öğretmenler tarafından fark edilmesinin sağlanması ve tarih derslerinde birincil kaynaklarının kullanımının arttırılması amaçlanmış bu amaca yönelik olarak Osmanlı Arşivi'nde tarih öğretim imkânlarına kısaca yer verilmiştir.

Osmanlı Arşivi Osmanlı bakiyesi belgeleri tasnif, muhafaza ve araştırmacılara ulaştırmanın yanında tarih öğretiminde kullanılmalarını teşvik bağlamında çalışmalar yapmak durumundadır. Yukarıda açıklanan çeşitli faaliyetlerle tarih öğretimine katkı sağlansa da arşivcilerin eğitimci rollerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan tarih öğretmenlerinin de Osmanlı Arşivi'nde yapılan faaliyetleri takip ile derslerinde birincil kaynak kullanımını arttırmaları ve öğretimsel faaliyetlerini teoriden ziyade pratiğe dönüştürmeleri gerekmektedir.

Kaynaklar

Aslan, Erdal, “Neden Tarih Öğretiyoruz?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 20, İzmir 2006, s. 162-173.

Barton, Keith. C., “Primary sources in history: Breaking through the myths”, *Phi Delta Kappan*, C LXXXVI/10 2005, s. 745-753

Binark, İsmet, “Turkish archival studies”, *Türk Kütüphaneciliği*, C IX/3, 1995, s. 258-264. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/996/991> Erişim tarihi 24.12.2017.

Carini, Peter, “Archivists as Educators: Integrating Primary Sources into the Curriculum”, *Journal of Archival Organization*, C VII/12009, s. 41- 50.

CCSSI, “Literacy in History/Social Studies”, *English Language Common Core State Standart Initiative*, <http://www.corestandards.org/ELA-Literacy/RH/11-12/>.

Cook Sharon Anne, “Connecting archives and the classroom”, *Archivaria* No: 44, 1997, s. 102-117

DAGM 2018. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, <https://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3071/osmanli-arsivi-daire-baskanligi-yayinlari/> adresinden 07.04.2018 tarihinde indirilmiştir.

DAGM, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., İstanbul 2014,

DAGM, *Ottoman Archive Gallery*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., İstanbul 2013.

DAGM, *Osmanlı Kaleleri*, İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., 2015

DAGM, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., İstanbul 2015

DAGM, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., İstanbul 2015

Doğan, Yasin, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihsel Yazılı Kanıtların Kullanımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007

Edmonds Michael, Hull, Jennifer A., Janik Erika L., ve Rylance Keli, *History & Critical Thinking: A Handbook for Using Historical Documents to Improve Students' Thinking Skills in the Secondary Grades*, Wisconsin Historical Society, Madison 2005 <http://>

www.wisconsinhistory.org/pdfs/lessons/EDU-History-and-Critical-Thinking-Handbook.pdf

Fines, John. "Evidence the basis of the discipline?", *Teaching History* (ed: Hillary Bourdillon.) s. 122-126, London, Routledge 1994.

Güvenbaş, Mesut, *Tarih öğretiminde arşiv belgeleriyle hazırlanan internet destekli öğretim materyaline ilişkin öğretmen görüşleri*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2013.

Hendry, Julia, "Primary sources in K-12 education: Opportunities for archives", *The American Archivist*, C LXX, ilkbahar 2007 s. 114-129

Işık, Hasan, "Tarih öğretiminde doküman kullanımının öğrencilerin başarılarına etkisi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C XVI/ 2 2008, s. 389-402

Jarosz, Ellen E. ve Kutay, Stephen, "Guided resource inquiries: integrating archives into learning and information literacy objectives", *Communications inInformation Literacy*, C XI/1 2017, s. 204-220

McAleavy, Tony, "The Use of sources in school history 1910-1998: A critical perspective" *Teaching History*, No: 98, Mayıs 1998, s. 10-16.

MEB, TTKB, Tarih öğretim Programı, 2018, <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=344>

Morris Sammy, Myktiuk Lavrence J. ve Weiner Sharon. A., "Archival literacy for history students: Identifying faculty expectations of archival research skills", *The American Archivist*, C LXXVII, No. 2, 2014, s. 394-424.

Osborne, Ken, "Archives in the classroom", *Archivaria*, No: 23 Winter 1986-87, s. 16-40, <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/11364>

Robyns, Marcus. C., "The archivist as educator: Integrating critical thinking skills into historical research methods instruction", *American Archivist*, no 64, 2001, s. 363-384

Rockenbach, Barbara, "Archives, undergraduates, and inquiry-based learning: case studies from Yale University Library", *The American Archivist*, C LXXIV, Bahar 2011, s. 297-311

Sandwell, Ruth M., Using primary documents ind social studies and history. *Issues and Strategies for Secondary Teachers* (editörler: Roland Case and Penney Clark), s. 295-307, Pacific Educational Press, Vancouver 2008.

Spencer, Thomas, T., "The archivist as historian: towards a broader definition",
Archivaria, No: 17 1983, s. 296-300.

Şentürk, Burçak, "The use of archives in education: examples from abroad",
International Journal on New Trends in Education and Their Implications, C IV/S. 1, 2013,
s. 108-11.

